

УДК 94(477)»192»-058.237:394

О. А. Коляструк

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УСРР В 1920-ті РОКИ ЯК ОБ'ЄКТ ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті аналізується стан дослідження в сучасній українській історіографії проблеми повсякденного життя інтелігенції впродовж першого десятиліття радянської влади в Україні.

Ключові слова: історія повсякденного життя, інтелігенція, сучасна українська історіографія, джерела з повсякденності.

Повсякденність – це реалії буття кожної людини, що проживаються нею непомітно, без надмірних зусиль, акцентування й рефлексії. Повсякденність не потребує від людини розв'язування доленосних питань, не змушує її до зосередження на раціональному усвідомленні своїх дій та вчинків, вона не вимагає суворого контролю емоцій і почувань, розмислу над їх проявами. Повсякденність – це наче іманентна даність, в яку людина занурена та сприймає її як очевидність у всьому розмаїтті й неподільній сукупності.

Разом з тим, повсякденність не безладна, вона непомітно врегульована різними інститутами й установами, нормами і приписами. Це свого роду мережа особливим чином улаштованих просторів. Повсякденність має особливий ритм повторювань та звичок, випадковостей та незначущих деталей. У повсякденному житті ніби нічого особливого не відбувається, нічого не починається і нічого не закінчується, а все тільки триває.

Фернан Бродель писав: «... повсякденність – та сторона життя, в яку ми буваємо втягнутими, навіть не даючи собі звіту, – звичка чи навіть рутинна, це тисячі дій, що протікають і закінчуються наче самі по собі, виконання яких не вимагає нічиїх рішень та котрі відбуваються, по правді кажучи, майже не торкаючись нашої свідомості. Я гадаю, що людство більше ніж наполовину занурене в такого роду повсякденність. Незліченні дії, передані в спадок,

накопичені без будь-якого порядку, повторювані до безконечності, перш ніж ми прийшли у цей світ, допомагають нам жити – і водночас підкорюють нас, чимало вирішуючи за нас упродовж нашого існування. Тут ми маємо справу зі спонуканнями, імпульсами, стереотипами, прийомами й способами дії, а також різними типами зобов'язань, що змушують діяти, котрі почасти, причому частіше, ніж ми це можемо уявити, занурюються в незапам'ятні часи» [1].

Радянські історики обминали повсякденне життя суспільства як неважливе й другорядне при реконструкції історичного минулого. Водночас щоденні реалії не могли не проникнути на сторінки історичних досліджень. Історики почасти вдавались до використання їх як фонових ілюстрацій до великих подій, процесів і явищ. Прийом контрастного протиставлення державно-політичного життя (як значущого та визначального в історії) звичайному, буденному побутуванню пересічних (безіменних, неназваних) людей дозволяв підсилити концептуальні засади і магістральні висновки. В економічній історії повсякденність поглиналася виробничою сферою, у воєнно-історичному писанні щоденні складності й проблеми (самих військових чи мирних мешканців), болі й страждання, сумніви й страхи були заступлені героїкою або патетикою патріотизму. Те ж, що не вкладалось у ці параметри, осуджувалось, як прояв колабораціонізму чи елементарного боягузства. Навіть соціальна історія, захоплена загальними показниками (динаміки заробітної платні, розширення житлової площі, кількості вироблених на душу населення продуктів і товарів широкого попиту, відкритих театрів та стадіонів, витрат соціального страхування, санаторно-оздоровчого забезпечення тощо), губила буденне життя суспільства з поля зору. Культурологи також не звертали уваги на повсякденність, вважаючи, що культурно-духовне життя вичерпується філософськими, релігійними, політичними, естетичними доктринами. Філософи, хоч і піддавали аналізу масову свідомість (а радянські – крізь відому наріжну «буттєвизначальну» формулу), абстрагувались від конкретики щодення [3, с. 14].

Натомість історична антропологія останніх десятиліть ХХ століття актуалізувала проблематику повсякдення у колі гуманітарних дисциплін і довела, що повсякденність як сфера людської історії має право на статус самостійного об'єкта історичного аналізу.

За оцінкою О.А.Удода, історія повсякденності виросла з кризи традиційних підходів [10, с. 8-10]. Вона постала на контрасті з глобальними теоріями. Російський дослідник М.М.Кром підкреслює, що саме заглиблені студії у повсякденність дозволяють з нових позицій переглянути ту чи іншу концепцію [6, с. 12]. З іншого боку, історія повсякдення дозволяє повернути звичайну, пересічну людину в історію [7].

Особливого значення набуває історія повсякдення для розуміння переломних епох, коли відбувається перехід до нових норм і стандартів життя або формується культура опору/конформізму нав'язуваним цінностям, відповідно вдосконалюються/дисгармонізуються вже усталені структури повсякденності. Саме на цьому етапі найчастіше зміщуються акценти зі стандартного, поширеного, пересічного – до особливого, одиничного, унікального, що теж є чинником історичного процесу. Історика повсякденності цікавить, як люди самі оцінюють своє життя, самих себе, як вони співвідносять себе з імперативами суспільства й до яких вчинків та дій спроможні за пропонуванних обставин.

1920-і роки у свідомості пересічного українського історика зазвичай асоціюються з новою економічною політикою, політичною боротьбою в більшовицькій партії, з національним відродженням та українізацією. Вони справді були наповнені радикальними змінами в суспільно-політичній, соціально-економічній, культурно-національній сферах життя країни. Втім нерідко за характеристикою насиченої великими й важливими подіями історії поза нашим баченням і усвідомленням залишається звичайне щоденне життя суспільства. Натомість повсякдення так само є змістовою складовою історії, без бачення щоденних реалій, у яких відбувались події, проходили процеси, стались факти і виявляли себе люди, без урахування цього так званого «історичного тла» картина відтворення минулого є неповною, відповідно й розуміння його є не цілком адекватним.

І в українській історіографії історія повсякденності дедалі набуває все більшого визнання, її проблематика цікавить дослідників різних історичних епох, соціальних груп і регіонів, поглиблюється осмислення її теорії та методології дослідження [2; 5; 6]. Початковому аналізу піддані також й окремі питання джерельного забезпечення історії повсякденності [4; 8].

Дослідження повсякденного життя національної інтелігенції у перші роки радянської влади в Україні зумовлене кількома факторами. По-перше, інтелігенція, як носій національної ідентичності, освіченості й креативності, опинилась у центрі змін життєвого світу всього українського суспільства, бо вона, з одного боку, трагічно усвідомлювала та глибоко осмислювала, а з іншого – виявилась причетною до вироблення та адаптації нових життєвих правил, норм, стандартів, приписів повсякденного життя.

По-друге, повсякденні реалії інтелігенції проходили на загальносуспільному тлі, вони не були локалізовані від життєвих світів інших соціальних верств і категорій суспільства. З іншого боку, сформовані в дореволюційний час погляди на норми повсякденного життя інтелігенції не були скасовані з проголошенням радянського ладу, для більшості інтелігентів традиції й приписи щоденної поведінки зберігались недоторканими, попри злам їх матеріально-побутового довкілля, старі виміри порядності вступили у конфлікт з новими ритмами. Втрата колишнього повсякдення, принаймні його руйнування викликали у працівників розумової та творчої праці відповідну реакцію, що виражалась у спробах не піддатись деконструктивним зовнішнім уторгненням у їх світ шляхом ізоляції, відкритого протесту, еміграції або, навпаки, пристосування в міру припустимого до нових рекомендацій та обставин організації щоденного існування. На відміну від робітничого класу і селянства, чия рефлексія на життєві інновації була значно поміркованішою й менш усвідомленою через нижчий освітній та загальнокультурний рівень, інтелігенція свідомо реагувала на запровадження нових етично-моральних правил, що стосувались не тільки її, а й усіх громадян, піддаючи їх критичному осмисленню, і виробляла відповідні реакції.

По-третє, інтелігенція залишила насамперед у документах особового походження (щоденниках, листах, спогадах) свідчення про повсякденні реалії власного побутування та інших суспільних верств, які надаються для розуміння світу повсякденності непівського періоду в цілому.

Формування особистості інтелігента відбувається впродовж усього життя. Тим самим інтелігент є результатом сплетення цілої низки складних єдностей;

його індивідуальність, у кінцевому підсумку, зводиться до певного співвідношення об'єктивних творчих, побутових і соціальних сил, що брали участь у її творенні. Дослідити ці сили, навчитися розбиратися в них, уміти бачити, як вони тиснуть на творчість інтелігента, знати закономірності цих процесів у реальному втіленні, а не абстрагованому із суспільних відносин і спостерігати живу еволюцію інтелігенції в суспільстві – ось завдання, до яких підійшла сучасна історична наука та які мають розкрити зміст поняття «інтелігент» і самий сенс виконуваної ним у суспільстві роботи [9, с. 370]. Природно, що за такого становища особливої гостроти набули питання повсякденно-побутового характеру, а самі дослідження пішли по лінії вивчення цих ознак, а перед наукою постала проблема – проблема співвідношення фактів еволюції інтелігенції з фактами повсякденного побутування.

У 1920-і роки українська інтелігенція не була ще по-радянськи уніфікованою категорією. Спектр її соціальної адаптації й відповідно настроїв визначався освітньо-професійним рівнем і суспільно-політичним досвідом, у тому числі набутим у період національних змагань 1917-1920 років. З огляду на це, міра типізації чи ступінь узагальнень стосовно інтелігенції допустима доволі обережна та умовна.

Справді, структури повсякденного життя певного суспільства складаються поступово, вони шліфуються часом і обставинами, передаються з покоління до покоління як щось звичне, зрозуміле, прийнятне, звичайне, що не викликає спротиву й не потребує пояснення. Повсякденне – це наше добре припасоване сучасне.

Реконструкція реалій повсякденного життя національної інтелігенції в УСРР у перше десятиліття радянської влади потребує новітнього інструментарію, незаідеологізованої методології, широкого комплексу джерел і нетрадиційних запитів історика до них. Таке відтворення є вкрай непростим завданням та вимагає копіткої дослідницької праці; воно можливе за кількох необхідних умов: по-перше, чіткого розуміння самого предмета відтворення; по-друге, бездоганного знання й володіння корпусом різноманітних наративних джерел; по-третє, готовності та відповідальності дослідника узагальнювати отримані результати.

Сучасна наукова критика джерел історії радянської повсякденності дозволяє твердити, що історик повсякденності має користуватися не тільки офіційними архівними документами, а й документами особового походження (збереженими в архівах, приватних колекціях, записаних з усних оповідей). При цьому питома вага останніх (щоденників, листів, спогадів) у багатьох випадках для розуміння щоденного проживання більша за офіційно впорядковані документи, оскільки ті залишали поза увагою «дрібниці життя».

До арсеналу історика повсякденності мають бути долучені різноманітні усні джерела: а) фольклорні (анекдоти, частівки, бувальщини, пісні, приказки), б) псевдо- або неповноінформативні (чутки, плітки, оповідки).

Не обійтися історичному повсякденності без візуальної документалістики. Провідну роль тут відіграють фотографії та кінострічки (художні й документальні), не менше надаються для реконструкції такі образотворчі джерела, як малюнки, гравюри, реклама, карикатури, шаржі, поштові листівки, плакати, марки тощо. Своєрідним джерелом є художня література, особливо твори,

написані «по свіжих слідах» або на підставі особистої причетності їх автора до зображуваних подій.

Газетні матеріали (хроніки, репортажі, інтерв'ю, огляди, нариси, оповідання, есе, оголошення, навіть гасла) є обов'язковими до залучення. Крім безпосередньої інформативності, вони містять акценти часу, виказують домінанти суспільних настроїв, виявляють типове і виключне, а також підказують лексично-мовні характеристики суспільства у різних його соціальних, регіональних, вікових, професійних, освітніх вимірах тощо.

Обов'язковим є також відтворення предметно-речового середовища повсякденних практик – виробничих, дозвіллевих, побутових; приватних, родинних, колективних, групових – з дотриманням як деталей, так і всього комплексу оточення людини в її щоденному житті. Отже, слід удаватися до своєрідної «археології повсякденності» – пошуку речей, предметів, костюмів, взуття, прикрас, аксесуарів тощо, які можуть зберігатися в музейних і приватних колекціях, театральному реквізиті й ін.

Традиційно під предметом історії повсякденності розуміють сферу приватного життя, сім'ї, домашнього побуту, виховання дітей, дозвілля, товариських зв'язків і кола спілкування, нерідко до кола її проблем відносять трудове життя, моделі поведінки й взаємин на робочому місці. Більшість сучасних дослідників уважають, що повсякденність не варто обмежувати лише матеріально-побутовими обрисами, до її важливих ознак слід уключати і ментально-світоглядні характеристики суспільства, їх вплив на спосіб життя, на заняття, організацію праці та відпочинку, проведення дозвілля тощо.

Повсякденна історія сучасними дослідниками прочитується у двох площинах, які умовно можна назвати «технологією життя» або «рівнем життя» (інструментарій і способи забезпечення сфери повсякденних потреб: що їсти й одягти, де жити, чим пересуватись, чим послуговуватись у праці, навчанні й дозвіллі, як дбати про здоров'я) та «аксіологією життя» чи «стилем життя» (сенсово-смісловне наповнення, система життєвих орієнтирів – як і заради чого жити: цінності, мораль, звички, пріоритети, смаки).

Вивчення повсякденного життя інтелігенції у непівські часи дозволяє зруйнувати усталені стереотипи щодо її ролі у житті суспільства, визнати її не тільки об'єктом радянської історії, а і її активним суб'єктом, попри те, що вона безпосередньо не виробляла матеріальних благ. Її фахові знання й творчий потенціал були використані владою для налагодження не тільки нового виробництва та культури, а й унормування способу життя в радянські часи.

Історія повсякденності сприяє поверненню людини в центр історії, дозволяє реалізувати сучасний і перспективний ціннісний пріоритет філософії й політики, а саме: не людина для суспільства, а суспільство (та держава зокрема) для людини. Таким чином, історія повсякденності безпосередньо пов'язана із політичною антропологією, яка вчить, що людина відрізняється широким діапазоном своєї мотивації (не тільки економічний чи політичний інтерес, а й культурні, демографічні, професійні тощо). Історія повсякденності вчить, що слід пам'ятати і враховувати аксіому: люди завжди адресують свої потреби до суспільства та його інститутів, коли вони приписують йому відповідальність за те, що відбувається в їхньому власному житті, за рівень свого існування і можливість самореалізації.

Список використаної літератури

1. Бродель Ф. Динамика капитализма. Лекция 1: Переосмысливая материальную и экономическую жизнь / Ф. Бродель // <http://orel.rsl.ru/nettext/foreign/broudel/lekts1.htm>
2. Головка В. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напряму / В. Головка // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Міжвідомчий зб. наук. пр. – Вип. 17. – К.: ПУ НАНУ, 2007. – С. 87-101.
3. Кнабе Г. С. Диалектика повседневности / Г. С. Кнабе // Вопросы философии. – 1989. – №5. – С. 14-26.
4. Коляструк О. А. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності / О. А. Коляструк // Український історичний журнал. – 2008. – №2. – С. 145-154.
5. Коляструк О. А. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний та методологічний аспекти / О. А. Коляструк. – Х.: Курсор, 2008. – 122 с.
6. Кром М. М. Историческая антропология / М. М. Кром. – СПб.: Нестор-История, 2000. – 128 с.
7. Курьянович А. В. История повседневности как характерная черта мировой исторической науки во второй половине XX в. / А. В. Курьянович // Теоретико-методологические проблемы исторического познания: Материалы к междунауч. конф. / Под ред. В. Н. Сидорцова, В. С. Кошелева, Я. С. Яскевич: В 2 т. – Мн.: РИВШ БГУ, 2000. – Т. 1. – С. 147-150.
8. Сальникова А. А. Источники по истории советской повседневности и проблемы их источниковедческой критики / А. А. Сальникова // Эпоха. Культуры. Люди (История повседневности и культурная история Германии и Советского Союза. 1920-1950-е годы) // Матер. междунар. науч. конф. (Харьков, сентябрь 2003 г.). – Х.: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. – С. 286-297.
9. Соколов К. Б. Российская интеллигенция XVIII – начала XX века: картина мира и повседневность / К. Б. Соколов. – СПб.: Нестор-История, 2007. – 510 с.
10. Удод О. А. Про історію повсякденності / О. А. Удод // Борисфен. – 2000. – №4. – С.3-12.

О. А. Коляструк**ПОВСЕДНЕВНАЯ ЖИЗНЬ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ УССР
В 1920-ЫЕ ГОДЫ КАК ОБЪЕКТ ИСТОРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ**

В статье анализируются состояние исследования в современной украинской историография проблемы повседневной жизни интеллигенции в течение первого десятилетия советской власти в Украине.

Ключевые слова: *история повседневной жизни, современная украинская историография, интеллигенция, источники о повседневности*

О. А. Kolyastruk**THE DAILY LIFE OF THE INTELLIGENTSIA IN THE UKRAINIAN SSR
IN THE 1920S AS AN OBJECT OF HISTORICAL STUDIES**

In the article the situation of researching the problem of the intelligentsia's everyday life during the first decade of the Soviet power in Ukraine in the modern Ukrainian historiography is analyzed.

Keywords: *history of everyday life, contemporary Ukrainian historiography, intelligentsia, sources on daily occurrence.*

Надійшла до редакції 24 жовтня 2012 року